

Lihtsustustest ja üldistustest

Urmas Vadi. Kuu teine pool. [Tartu:] Kolm Tarka, 2023. 382 lk.

Mind on Urmas Vadi teoseid lugedes tihti painanud seni täpselt määratlemata tunne, mis ei ole mul lasknud kindlalt otsustada, mida neist teostest arvan. Mulle meeldivad need ja samal ajal miski neis häirib. Miski häirib, aga tegelikult nagu meeldib. Eks Vadi olegi vastandite mees, seda on leidnud ka teised:¹ äärmiselt koomiline, aga sügavalt traagiline, kahtlemata küüniline, samal ajal ju nii armas. Realistlik, kui just ei juhtu midagi fantastilist, ja lõbus, kui parasjagu pole öudne. Ühtegi äärmusesse päris lõpuni laskumata püsib ta kuskil õhkõrnal piiril, nii et üheltki poolt lähenedes teda päris kätte ei saa.

„Kuu teine pool” liigub nendesamade vastandpaaride vahel, sellesamas vadiikkuse tsoonis, aga virvarri on palju vähem kui mitmes autori varasemas raamatus. Vastandite mäng on puhas, kompositsioon on paigas, kõigel on oma koht. See puhtus võimaldab mind painavale tundele veidi lähemalt otsa vaadata – sest kadunud see siiski pole, kuigi tegu pole enam heakskiidu kaalukeelega, vaid lähemat vaatlust vajava detailiga. Mis see on, mida Vadi teeb ja mida ma päris alla ei neela? Ja kas see miski väärib kriitikat või on asi rohkem minus?

Ma pakuksin, et küsimus on selles, kui põhimõttelist rolli mängivad Vadi loomingu klišeed ja kui punaseks läheb seepeale

lugeja klišeendur. Ainult selle anduri kogutud andmete põhjal ma aga hinnanguid jagada ei tahaks ja „Kuu teine pool” on hea harjutusväljak: see, mida Vadi selles raamatus klišeedega teeb, kuidas ja milleks neid kasutab ning millega ümbritseb, on väga huvitav.

Vaadakem algusest peale. Tom elab ema, isa ja õega väikeses linnakorteris. Ema on hoolitsev, aga võimukas, isa on abitu, õde on *rebel*, naabronu on tige, naabritädi on alandlik. Tomil on klassivend, kelle juures saab välismaa plaate kuulata ja tüdrukute asjus nõu küsida, ja klassiõde, kes talle väga meeldib, aga kellega tunded pole vastastikused. See kõik on lihtne ja ette teada. Ei ole näiteks nii, et ema on kuri ja isa on punkar, et naabrimutil on kadestusväärne plaadikollektsioon või et tüdrukuga ei tulegi seekord ette ühtegi piinlikku seika. Samuti ei tee tegelastele liiga nende iseloomude eeltoodud moel paari sõnaga kokku võtmine, või vähemalt nii mulle tundub – tähtis pole iga tegelase individuaalne sisemine kompleksus, vaid midagi muud.

Mis siis on tähtis? Esiteks loovad klišeed turvalise ja kindlapiirilise raami, mis annab fantaasiale võimaluse lennata igal pool, kus selleks ruumi jääb. Iga omadust on võimalik üle võlli keerata, iga juhtumit on võimalik absurdsuseni täpsustada. Just narratiivi kõige marginaalsemates nurgakestes võib Vadilt oodata mida tahes, mis hoiab lugejat pidevalt valvel: isegi kui laias pildis võib ette aimata, mis edasi saab, siis kitsamas mitte iial. Kuna kuri naabronu on olemas, siis tean juba täiesti kindlalt, et ühel hetkel vihastavad ülakorruse lapsed ta välja. Ja kuna seda mulle kuidagi põhjendama ei pea, võib kirjanik rahumeeli lustida küsimusega, mis sammud selle

¹ Vt nt E. Ollino, Urmas Vadi valu ja naer. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 1, lk 58–63.

paratamatuseni viivad (veekahjustus, mille põhjustab vannist välja lennanud vesi, kui õde ehmatas Tomi, öeldes, et vannis on ussid, kuigi seal on lihtsalt makaronid, mis on läinud pehmeks pärast seda, kui lapsed on proovinud kasutada neid hingamis- toruna, sest Tomil on snorgeldamis- varustus ja õel ei ole). Ma võin mõttelendu nautida, teades, et varem või hiljem jõuan turvatsooni tagasi.

Teiseks – ja just see teine aspekt on „Kuu teises pooles” eriti oluline – võimaldab millegi lihtsustamine sellega muga- valt ümber käia ja saada niiviisi üldistus- võimelisi tulemusi. Mille tahes vastastik- mõju uurides on ju uurija huvides, et osa- liste parameetrid oleksid võimalikult hästi kontrollitavad. Kui eesmärk on vaadelda, kuidas toimub kokkupõrge, tasub täpselt teada, mis massiga objektid ja millise kiirusega liikusid, ning kui tahta välja uurida, kuidas mõjutab sissetulek inimese heaolu, pole hea, kui sissetulek suuresti kõigub ja heaolu määratlused üksteisele vastu käi- vad. Kliše on samamoodi lihtsustamise, mudeldamise relv. See on kõik-ühes- pakett: väga väheste vahenditega on lugeja teadvuses võimalik aktiveerida üksus, mil- lel on paljud omadused juba kirjeldama- tagi olemas, kusjuures need on kõigi jaoks enam-vähem samasugused. Igaüks teab, milline on üks tige altnaaber, isegi kui tal pole sellist naabrit kunagi olnud! Ja see vabastab päris palju energiat, mida saab kasutada hoopis mujal.

Omal moel sobitub see vaatevinkel Vadi öelduga raamatuesitlusel: tema ees- märk pole kunagi naerda inimese, vaid olukorra üle. Provotseerivalt võiks väita, et vahest ta kirjutabki veidi rohkem olu- kordadest kui inimestest – et inimeste esmane funktsioon on olukordi tekitada ja lahti mängida, esindades sealjuures pigem üldist inimest, mitte kordumatut indiviidi, ning jõuda sedakaudu inimlikkuse essent- sini. Sest inimesed koosnevadki suurel

määral olukordadest, suhetest, kokku- põrgetest, vastastikmõjudest, ja see, kuidas lihtsustatud inimudel äärmiselt keeru- kas olukorras käitub, pole inimese olemuse küsimuses sugugi vähetähtis.

Huvitavaid olukordi käivitavad mui- dugi fantaasiarohked kõrvalliinid, mis pealiiniga kohtudes avavad tegelastes uusi tahke – ootuspäraselt käituv element koh- tub millegi ootamatuga. Aga ka arhetüüpse pealiini sees on palju põnevat, just selle nimetatud mudelliku olemuse tõttu. Kui- das lahendatakse paratamatult tekkinud olukord, kus klassivennalt laenatud kas- sett saab kogemata üle salvestatud? Kuidas käituvad vanemad nendega aastaid tagasi suhtluse lõpetanud tütre aiapeol? Kõik olu- korrad saavad kuidagi tekitatud, ikka üks- teisest võrsudes, järgmisi põhjustades ja niiviisi omavahel tihedalt põimudes, ning detailitäpselt lahti kirjutatud. Midagi juh- tub ja tegelane reageerib. Seejuures ta tihti kahetseb oma reaktsiooni: inimese parima tahtmise juures tehtud valikute ja nende soovimatute tagajärgede vahel haigutab ju igipüsiv lõhe, sõltumata sellest, mis need tahtmised ja valikud parasjagu on.

Kui tegelasel on lihtsasti mõistetavad isikuomadused ja selged tahtmised, lii- gubki lugu nende lõhede tasandile. Ema tahab, et lastel läheks hästi, ning ta arvab ise kõige paremini teadvat, kuidas see hästi minemine välja näeb, ja juba on ole- mas hulk reaktsiooniahelaid, mis räägivad vähem emast ja rohkem üldiselt seda tüüpi olukordadest. Üldistusaste on „Kuu teises pooles” kogu aeg olemas – see on küll ühe perekonna lugu, aga algusest peale ka kõigi teiste perekondade lugu. Küsimusele, mil- lest see romaan räägib, võiks täiesti vabalt vastata stiilis: „sellest, kuidas inimene...” või „sellest, kuidas me tihti...”, ilma oma- poolse analüüsi ja sünteesi kallal pikemalt pusimata.

Millel see üldistusaste aga särada laseb, on ajastu: teekond 1970-ndatest tänapäeva.

See on kontekst, kuhu Vadi loodud inimestevaheliste suhete struktuur kõige paremini paigutub, need on põlvkonnad, kes tegelaste piirjoontesse kõige lihtsamini mahuvad. Sellega joonistab „Kuu teine pool” välja omamoodi ajastukliše. Just selline on üks üldistusvõimeline lugu, mida saab sellest ajast rääkida! Tomi ema kuju ei koonda kindlasti kõiki sama põlvkonna emasid ega püüagi seda teha, küll aga esindab ta juba eksisteerivat, seni räägitud lugudest ja tehtud lihtsustustest kujunenud arhetüüpi. Tom ei esinda kõiki 1970-ndatel sündinud mehi, aga tema lugu on mitme sellise mehe loo moodi. Praegusel ajal räägitavate lugude moodi.

Nii vaadates pole klišeede kasutamine ainult vahend, mis aitab fantastilisemaid mõttelende ühe jalaga maa peal hoida ja

inimestevahelisi suhteid paremini mudeldada, vaid ka kommentaar selle kohta, milliseid üldistusi ollakse lähiajaloost juba tegemas. Millest need klišeed on tekkinud, millal need seda jõudsid? Sellele ideele annab jõudu romaani areng: koos Tomi kui minategelase suureks kasvamisega hajuvad lihtsustused vaikselt laiali. Loosse sigineb mingi raskus, arusaamatus, hoomamatus. Kõik oleks justkui seesama, kõik oli ju selge, miks on nüüd kõik kuidagi uppis? Needsamad lihtsad karakterid ühtäkki nihkes? Saadakse vanemaks ja jõutakse jutustamisolevikule lähemale, see olevik pakub üldistusi aga palju kitsimalt. Mis on iseenesest üks ilus üldistus.

SAARA LIIS JÕERAND